

ПРОБЛЕМА ДУХОВНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

У статті здійснюється аналіз проблеми духовного та національного відродження українського суспільства. Особлива увага приділяється дослідженню національної самосвідомості, яка утверджується багатьма чинниками нації, але насамперед через освоєння традицій народу, надбань його духовної культури, національних цінностей. Аналізується зміст понять “соборність”, “духовність”, “екзистенційний вакуум”.

Ключові слова: *цінність, національне відродження, національна свідомість, соборність, мова, національна ідея, духовність, духовне відродження.*

Потреби і пріоритети розвитку українського суспільства визначають необхідність дослідження змісту вітчизняної філософської спадщини у контексті сучасних соціокультурних запитів. З минулого актуалізується і набуває нового звучання все те, що виявляється співзвучним потребам сьогодення й здатне кардинально зрушити національну самосвідомість, відновити склад нашої пам'яті, розкрити творчий потенціал життєвої активності нації. Останніми десятиліттями, в процесі становлення національної свідомості, відбувається переосмислення всієї системи ціннісних орієнтацій українського народу. Зважаючи на це, актуальним завданням є дослідження проблеми духовного та національного відродження українського суспільства. Оскільки основна площина руху особистості – морально-ціннісна, моральний ракурс визначає міру гуманності, людяності у ставленні до довкілля, інших людей і себе. Адже кожен із нас прагне, щоб поруч із ним були люди порядні й надійні, люди, що поділяють його ціннісні орієнтири, мають схожі життєві пріоритети.

Сьогодні існує низка фундаментальних праць, у яких здійснюється дослідження проблеми духовного та національного відродження українського суспільства. На особливу увагу заслуговують роботи таких вітчизняних дослідників як Т. Аболіної, В. Андрущенко, С. Возняка, М. Голяничя, С. Кримського, В. Ларіонової, В. Малахова, В. Мовчан, М. Поповича, І. Степаненко.

Метою статті є здійснення комплексного аналізу проблеми морально-духовного та національного відродження українського суспільства.

Національне відродження – це складний і багатоступеневий процес втілення у життя національної ідеї, створення дійсно національного середовища і введення національної енергії в річище суспільної активності. Передумовою цього процесу є формування національної самосвідомості як національно-творчої сили, що протистоїть як імперському мисленню, так і комплексу меншовартості, манкуртизму.

Національна самосвідомість утверджується багатьма чинниками буття нації, але насамперед через освоєння традицій народу, надбань його духовної культури, національних цінностей. У своєму найбільш загальному визначенні цінності – це особливі соціальні властивості предметів та явищ, що виявляють їх позитивне чи негативне значення для людини і суспільства. Тому поняття “цінність” близьке до поняття “значущість”. Мова йде про ту роль, яку предмет чи явище можуть відігравати в житті, діяльності людей з точки зору їхніх потреб, інтересів, цілей. Історія філософії містить великий потенціал виховання гуманізму й патріотизму, людяності і любові до рідного народу та Батьківщини. Тому через її освоєння молоде покоління матиме змогу прилучитися до загальнолюдських і національних цінностей та ідеалів як засобів формування високої духовної культури особистості, морального інтелекту.

Національна свідомість в українській філософській спадщині має різні ціннісно-орієнтаційні рівні, часто навіть суперечливі. Хоча варто відзначити, що їх об'єднує одна спільна домінанта – продукування української суспільної людини, прагнення поставити її

соціально на службу українському народові, а із самого суспільства зробити самодостатній розвинутий соціумний організм.

Аксіологічно рівні національної свідомості в українській суспільній думці коротко повторюють сам процес її формування. Першим щаблем виступає національне самовиділення і національна самоідентифікація. На цьому рівні є розуміння особливостей своєї історичної долі, психічної вдачі, культури; окреслення свого соціуму та усвідомлення хоча б мінімуму своїх національно-культурних інтересів. Основними цінностями є, зокрема, воля, самостійність, незалежність, які знайшли своє інтегральне втілення в національній ідеї. Складовою національної ідеї, у змісті якої органічно вплетені національна солідарність, загальноукраїнський патріотизм, усвідомлення єдності народу виступає ідея соборності. Дана цінність належить усім народам, але не однаковою мірою. Для українського народу вона особливо значуща. Це зумовлено тим, що він належить до тих етносів, які століттями не мали власної державності, частинами входили до складу чужоземних держав, територіально і політично були роз'єднані, піддавалися русифікації, колонізації, мадяризації та іншим видам денаціоналізації.

Ідея соборності не втратила свого ціннісного значення і сьогодні. Хоча український народ територіально і політично єдиний, проте духовно він продовжує бути роз'єднаним: побутує думка про “національно свідомий” західний регіон України і “національно несвідомий” її східні та південні райони. Існує конфесійна роз'єднаність українців. Таке протиставлення одних районів України іншим за рівнем національної самосвідомості, конфесійне протистояння актуалізують проблему української соборності як у теоретичному, так і практично-політичному ракурсах. Адже йдеться про розбудову соборної України як одного із ключових завдань реалізації національної ідеї [1, 27].

Наступний ступінь в архітектоніці поняття є усвідомлення цінності такого національного скарбу як мова. Звідси і таке пристрасне бажання творити на ній, впроваджувати у ширший суспільний вжиток, ставати на її захист, розвивати мовознавство як окрему наукову дисципліну.

Мовна спільність – одна з основних ознак нації; в ній закодовані особливості народу, його менталітет. Сьогодні в Україні існує неоднозначне ставлення до мовної політики. В східних та південних районах країни є спроби обмежити національну мову двомовністю. Це ставить питання про потребу захисту національної мови, створення необхідних умов для її функціонування в усіх сферах культури. Водночас не потрібно ігнорувати питання про оволодіння іноземними мовами, оскільки їх знання значно розширює можливості людини щодо освоєння здобутків світової культури. З іншого боку, кожний із нас, володіючи кількома мовами, може вільно себе почувати в інформаційному просторі [1, 33].

Поруч із мовою національна думка акцентує увагу на такому чиннику, як посилення інтересу до національної культури та освіти, розробки українознавчих дисциплін, включно із філософією. Цей процес сприяє інтенсифікації національної самосвідомості і поширення її по горизонталі, головним чином серед інтелігенції.

В сфері освіти намітилися певні зрушення в бік її демократизації. Втілення цього принципу стало можливим завдяки врахуванню інтересів, нахилів і здібностей дітей в навчально-виховному процесі, орієнтація на всебічний розвиток особистості. З цією метою в Україні розширюється мережа шкіл з поглибленим вивченням певних дисциплін, все більше відкривається ліцеїв, коледжів, гімназій – навчальних закладів, що мають поряд з наданням середньої освіти вирішувати й інші важливі завдання.

Демократизація народної освіти забезпечується й новими підходами до організації навчально-виховного процесу, насамперед відмовою від догматичної однаковості, що визнає лише єдині навчальні програми, методика й підручники. Такий принцип побудови навчально-виховного процесу створює можливість для розкриття творчих здібностей педагогів, їхніх потенційних можливостей і таланту. Досвід кращих педагогів в умовах демократизації навчальних закладів різного рівня і профілю стає важливим чинником інтелектуальної розбудови освіти і держави в цілому.

Особливо важливим елементом в структурі поняття є зацікавлення і активна рефлексія над національною історією, подальша популяризація її надбань, оскільки без цього неможливим є процес національного самоусвідомлення народу.

Ключовим моментом національної свідомості є усвідомлення політичних інтересів нації, прагнення етатизувати її, виробити перспективну національну ідею, побудувати нову модерну пасіонарну націю.

Відповідно до сучасних реалій і мети, яка постала перед Україною, політичним партіям відводиться одна із основних ролей націотворення. Тому у їхній діяльності необхідно змістити акценти із боротьби “проти” і “за” на творення “в ім’я” – людини, нації, держави та захисту національних інтересів. В основі націотворення повинна лежати ідея міжетнічної, соціальної, політичної єдності заради загальноприйнятої мети: культурного розвитку, духовного піднесення і матеріального добробуту людини у правовій державі. Держава має мислитися не як інструмент, що забезпечує досягнення корпоративної мети, а як засіб самоутвердження нації та громадянського суспільства. Політичні партії мають відстоювати самобутність, свободу та рівність громадян України, їхні духовні і культурні цінності, що є важливим чинником консолідації нації. В суспільстві має культивуватися як національна самоповага і патріотично орієнтована діяльність, так і культурна та психологічна сприйнятливність до прогресивних надбань інших націй. Ідеологічні цінності, що пропагуються політичними партіями повинні бути піднесені до рівня загальнонаціональних. Завдяки чому національна ідея повинна позбавитися ідеологічної забарвленості [4, 267-268].

Завершальним у цій ціннісно-орієнтаційній піраміді є функціональне виведення національної свідомості із суто обслуговуючої функції щодо національної ідеї і підняття її до рівня загальнолюдської вартості, де вона є самодостатньою, мислиться як необхідна умова цивілізованого життя, як етична норма, а її брак – породжує аморальність особистості.

Проблема духовних цінностей піднімає важливе питання – деформацію ціннісних орієнтацій. Деформацію цінностей, перекося в ціннісних орієнтаціях спостерігаємо і в нинішньому українському суспільстві. Причини їх очевидні – економічна криза, яка з кожним роком все більше поглиблюється, перехід до ринкових відносин, приватизація і пов’язане з нею відоме в історії розвитку товарно-грошових відносин первісне накопичення капіталу. Наслідком цих процесів є потяг до збагачення, здобуття матеріальних цінностей. А все це разом узяті утворило феномен, який свого часу український мислитель Г. Сковорода назвав “сріблолюбством”, – дух наживи, користолюбство, зажерливість, влада речей. Найстрашніше, за переконанням філософа, те, що гонитва за багатством “роз”ідає душу”, призводить до духовної спустошеності. Власне, в цьому вбачаємо причини і форми прояву бездуховності, яка охопила частину нашого суспільства.

Подолання цього явища – одне з корінних завдань духовного відродження України. Основні шляхи і засоби його реалізації, на наш погляд, – це, **по-перше**, переорієнтація світоглядних позицій тих, хто «заразився» психологією «сріблолюбства», на пріоритетність цінностей духовних, гармонізація ціннісних орієнтацій на розумне поєднання здорових матеріальних потреб із потребами духовними; **по-друге**, прилучення всіх і кожного до вищих духовних цінностей, зокрема до християнських моральних ідеалів; і, **по-третьє**, утвердження ідеї верховенства інтересів і потреб людської особистості над корпоративними інтересами. Отже, метою освіти і виховання має стати розвиток духовності, її розкриття в людині, введення людини у світ вищих людських абсолютів і смислів, виховання індивідуальності як такої, формування морального інтелекту. Вдало, на нашу думку, цю проблему сформулював відомий педагог і письменник С. Соловейчик: “Чим ближче до нижчих сфер, до побуту, тим важче виконувати вимоги життя. Але чим вище ми піднімаємось сходишками духу, тим легше й міцніше засвоює людина закони людей. З високого проростає і буденне, воно присутнє у

високому. Але з буденного високе не народжується. Якщо ми не дамо дитині духовної їжі, якщо ми утримуємо її лише в буденному “зроби, сходи, підмети”, то їй потрібні будуть чималі зусилля, щоб розвинути свій дух”. А цей дух розвивається і мужніє на шляхах освоєння духовних цінностей [3, 22-23].

Іншого, але досить важливого аспекту духовного прогресу українського суспільства торкнувся Р. Кассіан (Канада) у статті “Думки про нашу духовність”. Він вважає, що для її розвитку слід “по-перше, не відкидати того, чим ми є, але трактувати цю дійсність як вихідну точку. По-друге, не відкидати впливів культур народів, з якими ми були історично в контакті – польського і російського, німецького та жидівського, та інших, бо це вело б до нашого духовного зубожіння... Третє, – це розуміння того, що творення духовних надбань великих народів мало місце тоді, коли увага була зосереджена на загальнолюдських проблемах й коли вони знаходили своєрідну відповідь у зустрічі зі світом. По-четверте, ми мусимо оглянутися, застановитися над питаннями, які висунув західний світ у курсі своєї історії, щоб у такий спосіб засвоїти його досвід. Ми повинні повернутися до освіти гуманітарного типу...” Розвиток духовності, за Р. Кассіаном, – це насамперед орієнтація на загальнолюдські цінності, прилучення до духовного багатства людства [3, 23-24].

Українська дослідниця В. Ларіонова зауважує, що в умовах трансформації сучасного українського суспільства надзвичайно актуалізується проблема так званого “екзистенційного вакууму”. В ньому опиняється людина, яка заплуталася у вирі подій і розчарувалася у владі. Такий стан непевності, пригнічення, морального спустошення і приниження особливо поширений у наші дні. Відчуття свободи, права свідомого вибору цінностей, швидко занепадає, і не тільки молоді, але й досвідчені люди часто не знають, для чого жити, чого бажати [6, 43].

Автор концепції “екзистенційного вакууму” австрійський філософ В. Франкл стверджує, що, на жаль, сьогодні для значної частини людей сенсом життя стало не досягнення моральних духовних благ, а, насамперед, задоволення меркантильних інтересів, яке, як правило, досягається не завжди моральними засобами. Відомо, що у сучасному українському суспільстві часто зухвало нехтується Конституція, права і свободи громадян, для досягнення своїх корпоративних інтересів різні гілки влади нерідко застосовують деструктивні дії (рейдерство, нечесну конкуренцію, “замовні” судові процеси тощо).

“Екзистенційний вакуум”, пов’язаний із втратою смисложиттєвих цінностей, із невизначеністю сенсу життя, має негативний вплив на якість соціалізації особистості [6, 43].

Оновлення і підвищення духовного потенціалу українського народу, поступальний розвиток культури, освіти і науки вирішальною мірою залежить від того, як суспільство (а, відтак, держава, її інституції, громадськість) ставляться до молоді, сприяють її вступу в національно-культурне життя народу. Молодь – це та нова енергія, що реалізується у творчій праці, діяльності, через яку виявляється критерій духовності, і яка є гарантією національного, культурного, духовного становлення українського народу. Тому культурно-духовне життя майбутнього українського суспільства багато в чому залежить від того, якою є молодь, що вона вміє і може робити для власної самореалізації та реалізації суспільних інтересів. При цьому, провідну роль у розвитку творчої, культурно-багатої молоді повинна займати, в першу чергу, держава, реалізуючи свою політичну діяльність з метою становлення культурно-освіченої, духовно-моральної молоді особистості для подальшого національно-культурного відродження держави.

Висновки. Отже, система цінностей народу, як дзеркало, відбиває ступінь його духовного багатства, місце і роль у світовому процесі, ступінь цивілізованості. Водночас через ціннісні пріоритети виявляють себе етноментальні особливості буття народу, його характер, національний дух.

Від пріоритетів, які панують в освіті, її якості залежить духовний, моральний, культурний, інтелектуальний рівень кожного народу і світу в цілому. Саме тому сучасна

школа разом з іншими суспільними інституціями покликана формувати духовність особистості на засадах загальнолюдських, національних та родинних цінностей.

Література

1. Возняк С. Ціннісні пріоритети українського народу: генеза і сутність / С. Возняк // Етико-аксіологічні аспекти трансформації сучасного українського суспільства. – Івано-Франківськ: Видавець І.Я. Третяк, 2009. – С. 20-34.
2. Голянич М. Ціннісні виміри трансформації суспільних відносин у сучасній Україні / М. Голянич // Етико-аксіологічні аспекти трансформації сучасного українського суспільства. – Івано-Франківськ: Видавець І.Я. Третяк, 2009. – С. 130-144.
3. Духовні цінності українського народу. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 294 с.
4. Кафарський В. І. Право. Політика, Культура: збірник статей / В.І. Кафарський. – Івано-Франківськ, 2009. – 455 с.
5. Кримський С.Б. Запити філософських смислів / С.Б. Кримський. – К.: ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
6. Ларіонова В., Москаленко Ю. Ціннісні підстави індивідуального буття / В. Ларіонова // Етико-аксіологічні аспекти трансформації сучасного українського суспільства. – Івано-Франківськ: Видавець І.Я. Третяк, 2009. – С. 35-44.
7. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т.М. Титаренко. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.
8. Ціннісні орієнтації. Аналіз соціально-філософських концепцій Заходу 80-90-х років. – К.: Наукова думка, 1995. – 208 с.

Аннотация. *Гринчишин Н.И. Проблема духовного и национального возрождения украинского общества: социально-философский аспект.*

Статья посвящена анализу проблемы духовного и национального возрождения украинского общества. Особенное внимание уделяется исследованию национального самосознания, которое утверждается за счет усвоения традиций народа, достижений его духовной культуры, национальных ценностей. Анализируется смысл и содержание понятий “соборность”, “духовность”, “экзистенциальный вакуум”.

Ключевые слова: *ценность, национальное возрождение, национальное самосознание, соборность, язык, национальная идея, духовность, духовное возрождение.*

Summary. *Hrynchyshyn N.I. The problem of spiritual and national revival of Ukrainian society: social and philosophical aspects.*

The article is devoted to the analysis of spiritual and national revival Ukrainian society. Exploration of national self-awareness took the most important place. There is analysis the concept of “sobornist”, “spiritual”, “existential vacuum”.

Keywords: *valuable, national revival, national self-awareness, sobornist, language, national idea, spiritual, spiritual revival.*

Надійшла до редколегії 12.09.2011 р.